

KALETA

UDK: 711.4 (497.5 Split)(091)

930.85(497. Split)

Stručni rad

Primljeno: 15. XI. 2003.

EDO ŠEGVIĆ

Prostor-Split

Križeva 49

21000 Split, HR

U tekstu se analiziraju vidljivi i nevidljivi aspekti ka-lete, kao jednog od bitnih urbanističko-arhitektonskih prostornih fenomena tipologije pučkoga graditeljstva mediteranskog podneblja, a samim time i Dalmacije i Splita. Poseban se naglasak stavlja na prostorno-ambijentalne i vremensko-povijesne vrijednosti. Ovi zapisi i pokušaj dokumentiranja načina kako se nekoć gradilo u Dalmaciji, nisu motivirani nostalgijom i folklorom. Nakana je sagledavanjem starih graditeljskih umijeća spoznati kako danas graditi u krajoliku koji ima svoje posebnosti i svoje zakonitosti; kako pomiriti lokalno s globalnim, tradicijsko s novim svjetskim tehnologijama.

Tekst je pisan na splitskom govoru iz najmanje dva razloga: ponajprije, tim govorom se živjelo, a i danas se njime u velikoj mjeri govori u razmatranom prostoru; potom, i sam govor je dio kulturne baštine nekog mjesta.

Uostalom, sama riječ kaleta neprevediva je na standardni hrvatski jezik, budući da taj pojam ne označava ni ulicu, ni prometnicu, ni kolno-pješačku komunikaciju.

*Moja kaleta je tisna,
ma je lipja vengo Londra,
nima sunca, nima arje,
ali jema moju jubav.*

Toma Bebić

Da je Toma samo ovo napisa, zaslužija bi da mu dignemo spomenik doli na *puntu o' Mediterana*.

Svako misto, ka i svaki čovik, jema nike svoje posebnosti koje ga činidu baš onin šta je.

Uz dužno poštovanje svin spliskin spomeniciman (a povijesna jezgra Splita upisana je u UNESCO-ovu listu sviske kulturne baštine), ovod govorimo o običnoj maloj kaleti, ka o jednoj od nezamjenjivih vridnosti ovega grada.

“Da kaleta, neš' ti”, reć će svaki pametan i ozbiljan čovik, “mala, tiska, šporaka, ni sunca ni miseca!”

Međutin, upravo kaleta daje Splitu onaj poželjni i nezamjenjivi ambijent Dalmacije, prednost i ugođaj Mediterana! Evo, ako jemate malo vrimena za ovo proštit, morete vidit da nî ni kala šala mala.

MEDITERANSKI TIMBAR

Kaleta je jedna od nezaobilazni' konstanti naših mista koja su nastajala uz slane i teple vitrove Sredozemja. Tradicionalno pučko graditeljstvo na našen dilu Mediterana ostavilo je iza sebe karakterističnu građevinsku strukturu ka čvrstu urbanu matricu. Formirala su se zbijena ribarsko-težačka naseja karakteristična za pomorsko-otočku tipologiju gradnje, što je proizašlo iz prirodni' i duhovni' uvjetovanosti (klime, terena, dostupni' materjali za gradnju, načina života).

Sva naša mala i vela mista, ka i na cilon Mediteranu, građena su na jedan kalup. To ni čudo, jerbo su jemali iste početne uvjete: klimu sa puno sunca i vitra, malo kiše, a sniga ništa, kamen i malo driva borovine ka materijal, kameniti strmi teren pun škrapa, a malo zemje. Plodna se crjenica 'ranila za ranu, nju vaja čuvat i obrađivat, od nje se žive.

Život starega težaka u dlaku se poklapa sa stremjenjiman današnji' ekološki' udrug, ka da su o' nji' prištampali svoj program i štatut. To samo potvrđuje da je pravi život oni koji se jubi sa prirodon.

ZAKONI PRIRODE

Dugogodišnjin iskustvon života na ovin prostoriman stvorena je racionalna struktura koja pametno koristi teren koji jema na raspolaganju

(strma i uska kaleta nima smisla u ravnoj i plodnoj Slavoniji). Nima ovod rasipničkoga odnosa prama zemji pa se misto sažimje, zgušnjaje se prostor grada. Ovod je sve utisno, ali je ka koncentrat - malo, ali žestoko.

Na strmomen terenu kuće se držidu jedna za drugu, a međusobno su povezane, boje rečeno, inkolane mrižon kalet i kaletic. Tisne i uske, kalete su omeđene kućaman (potleušicaman - kućaman po tleju, na jedan oli nadva poda) i visokin zidoviman dvora i vrtli. Odnosi širine kalete i visine okolni kuća i zidova savršeno su usklađeni sa klimatskin podnebjem Mediterana.

Osin šta se guston gradnjon štedi plodna zemja, u isto se vrime štitidu judi. Kako su kalete uske i krivudave, uvik jema lada, sjenon te čuvad u od veloga sunca i žege, pa usrid lita po zvizdanu moreš ić lipo po ladu. Liti ti godi lagani kurenat, uske kale uvik jemaju rešpir za friški zrak, propuh, pospješuju strujanje arije ka horizontalni fumar. Usput kuće i jedna drugu štitidu od velikega pregrijavanja i od zimske studeni. One su i zaštita o' jakega vitra, oduzimađu vitroviman forc u.

Kiša ovod ne pada okomito, vitar je nosi ukoso, pa mo'š lipo ostat usuvo ako greš uzazid.

Neosporno je da sunce, vitrovi i kiša puno manje smetaju čoviku koji žive u gustoj mriži kalet vengo oniman u novin modernin kvartoviman grada.

RAZVOJ SPLIŠKE KALETE

Kaleta u Splitu nije ni slučajna ni pojedinačna pojava, nego je jedan od njegovih bitnih urbanističko-arhitektonskih prostornih i fizičkih fenomena pučkoga graditeljstva. Stoga je vridno poklonit jon pažnju i pokušat sagledat šta je to kaleta, kako je i kad nastala, kako izgleda i kako živi, šta je u njoj dobro, a šta ne vridi, u kakoven je stanju danas i kakova je njezina perspektiva.

RASTAKANJE PALAČE

Prve su kalete u Splitu nastale unutar zidin Palače i bedemi Starega grada.

Kako život najčešće gre onako kako on 'oće, a ne onako kako je niko to zamislija, tako je i vila - palača cara-penzijonera (izgrađena početkom 4. vika) svrmenon pritvorena najprvo u sklonište (prognanika iz Salone koja je potaracana početkom 7. vika), a kasnije i u pravo naselje kasne antike (kraj 8. i početak 9. vika).

Životne prilike transformirale su monumentalnu Palaču u Grad. Građevinsko tkivo Dioklecijanovega zdanja se popunjuje, minja, prenamjenjuje, zgušnjaje, razgrađuje, dograđuje, nadograđuje. Unutar prvoga kvadra zidov Palače nastaje *urbs* - Stari grad, jedinstven i neponovljiv spoj antičke rimske arhitektonike i nadolazeće romanike, renesanse, gotike, baroka, od pučke arhitekture pa sve do moderne.

Grad se zbija u Palaču, ka škatar se uvuka u sigurnu ljušturu nanare. Bivša rezidencija rastočila se u gusto tkanje kuća i kaletica, kruta geometrijska ortogonalna šema doživila je organsku metamorfozu. Široke rimske ulice (*cardo* i *decumanus* bile su široke po 12 metri) novin gradnjama stisle su se na uske kalete.

SRIDNJOVIKOVNI GRAD

Kad je ti oklop posta tisan, grad se širija na zapad, da bi do 14. vika posta sridnjovikovni grad sa utvrđenim zidanim okolo nakolo. To je već pravi grad, koji jema svoj Statut (1312.), svoj kampanel najveći na Jadranu, svoj svitovni trg (Trg svetega Lovre - Pjaca) i virski trg (Plokata svetega Duje - Peristil). Uz Stari raste unutar 2. okvira zidin *burgus* - Novi grad. Kuće i kalete gradidu se prema uzoru i tipologiji Starega grada.

Sa vanjske strane tega zaštićenega Grada, istočno i zapadno, godinam polako nastaju predgrađa - zagrađa, primitivna i sirotinjska naselja - sela. Veli varoš i Lučac spominjedu se već u 13. viku, Manuš i Dobri u 15. i 16. viku. Sridnjovikovni Grad ka kalamita svojim značjon i snagon potiče nase pridošlice sa sjevera i istoka (Zagora, Poljica, a i dalje).

Kuće predgrađa građene su uglavnom od driva i pletera šiblja, jerbo se vanka sigurni' gra'ski' zidin nije isplatilo gradit prave i skupe kame-

ne kuće. Između ritki' potleušic nima još kalet, tek se formiraju zemjani puti, staze, puni blata - kala, koji pratidu konfiguraciju terena.

PUČKA NASELJA VELI VAROŠ I LUČAC

Split 17. vik dočekuje dodatno utvrđen sa pet branika (bastiona) ispunjenih zemjon (*terapienta*) i povezanih bedemiman - kortinaman. Spli'ska predgrađa - Veli varoš i Lučac, potla i Manuš i Dobri, već su formirana na svojim položajiman.

Sad su to već prave kamene kuće tipične pučke arhitekture i mediteranske tipologije gradnje. Prisutni su svi građevinski elementi karakteristični za našu primorsku i otočku Dalmaciju, ka i za sva naša mala mesta: kamene kuće pravokutnega tlocrta (prizemnice ili katnice) koje izmeju sebe formiradu tisne i krivudave kalete, pa onda konobe u prizemju, volti, dvori, vanjske skale balature sa sulariman ka veza sa prvin podon, pravokutne ponistre sa kamenin okviriman i zelenin škuraman, ritko kad perguli i terace, dvostrešni krovi pokriveni kamenim pločaman ili kupon kanalicon, sa luminariman i abainiman, pa fumari, ponare, modijuni (zubi) šoto ponistar. I konačno, sve isprepletено čipkon uski' kalet!

Prirodni urbanizam organskega rasta ne more falit: pučka se naselja razvijadu na blagin, a neplodnin padinaman Marjana i Gripa.

Zapadno od Grada prama Marjanu nastaje Veli varoš, a istočno, prama Gripaman, Lučac.

Oba pučka naselja jemaju istu logiku graditejskoga formiranja i rasta. Misto se širi oko tri paralelne nizbrdice koje vodidu u Grad, koje ka životne arterije opskrbljuju cilu kapilarnu mrižu kaletic i pjacet. Smjer ovi' glavni' kalet nije slučajan. Sve pratidu pad terena i sve su paralelne sa *decumanuson* Dioklecijanove palače! Sridnje kalete Vologa Varoša (Križeva) i Lušca (Radunica) vodidu na vrata o' Grada i prirodni su nastavak *decumanusa* put Marjana i Grip. Tako zajedno činidu neponovjivu, veliku pješačku transverzalu, legendarnu spli'sku zlatnu kadenu, na koju se veže pet spli'skih perli, pet otvorenih javnih prostora brez kojih Split ne bi bija Split: Prokurative, Peškarija. Pjaca, Peristil i Pazar.

More se reć da prve prave kalete, ka i prava pučka arhitektura Dalmacije u Splitu potiče dakle iz 17. vika! Već u 18. viku Veli varoš pa i Lučac jemaju višje stanovnikov vengo Grad! Manuš i Dobri bili su manje naseljeni radi slabije zaštićenega položaja, a i radi prirodnega terena sa plodnon zemjon i puno podzemni vod, tot su nastala poja i čuveni spli'ski vinogradi.

NISU SVE KALE ISTE

Međutin, uočljiva je bitna razlika između ovih kalet nastalih u našin malin mistiman (Veli varoš, Lučac, Manuš i Dobri) od onih iz Starega grada i Geta. Kalete stare gra'ske jezgre su dil sridnjovikovnega grada, a one vanka zidin su rezultat pučke arhitekture spli'ski' predgrađa.

GET

Sridnjovikovne kalete Geta su ništo ka bogatije i finije rodice pravin pučkin kaletaman. Nastale su u različito vrime, iz drugačiji' potrib. Gradija i' je i u njima živija drugi svit, drugEGA porikla, jazika i kulture. Unutar sigurni' zidin izmišale su se antika i romanika, renesansne palače i gotičke bifore. I danas su vidljivi fragmenti rimski' zidova, lukova i stupova: Grad je u svoje tkivo ugrađiva rastočenu Palaču ka građevinski materijal (kamen). Ovod su kalete užje (pusti me proć!), a kuće visočije. Nima vrtlova i dvori, nima balatur i konob, ali zato jema višje grandece, ukrasi, reljefi, grbov. Kuće su na slabijin fundamentiman, počinju se naginjat, oslanjadu se ka starice jedna na drugu, podupiru drvenin gredan.

Kroz povist život je unutar Palače jema privelike mijene: od Cara i njegove svite do izbjeglica, od plemića i vlastele do bidne sirotinje. Proša se veliki put od osunčane carske rezidencije sa vodovodon iz akvedukta, termaman i sumpornin kupkaman, sa kanalizacijskin kolektoron, do mračnega Geta, bez svitla, vode i konduta.

Iako su kalete Veloga varoša i Lučca (ka i jadni ostaci kaleta Manuša i Dobrega) one *prave* kalete o kojima piva pisnik, ipak vaja priznat

kako se spli'ska kaleta rodila unutar stare jezgre Palače. A evo, strukovnjaci se još ni danas ne moredu dogovoriti triba li i' pritvoriti u muzej oli i' pustiti da živu!

NESTAJE SPLISKO PO'JE

Početon 20. vika (pa do početka Drugog rata) Split se počea širit vanka Palače i ovih malih mista uz nju prama spli'skomen po'ju. Malo je pričepija Veli varoš, Trtajinon (Prvoboraca, Zvonimirovon) okida Lučac na dva dila, dobro zdrobija Manuš, Dobri još i više.

Po uzoru na Evropu, grad raste sa širin, pravilnijin rasteron ulic, unutar kojih nastaju stambeni blokovi. Uz trotoar ulice slažedu se kuća do kuće, obično kuće su dva lica.

Ulične fasade 'oćedu bit ozbiljnije, sa velikin ponistran, često sa grandecon od falši' ukrasi, ka odraz bogastva-siromaštva tega vrime-na.

Dvorišne fasade su siromašnije, ali samin tin i iskrenije, životnije. Nima ukrasi, ali zato jema malih ponistri od konduta i kužine, jema cvića na pergoliman i robe na sušiliman. Stvaradu se zatvoreni, domaći dvori u kojiman se dica igradu, žene se priko ponistar dogovaradu, matere zovedu dicu na obid.

U našin kaletaman nima te dvoličnosti. Ista je obrada fasade, isti kamen, ponistra sa kamenin okviriman i zelenin škuraman, i prama kaleti i prama dvoru oli vrtlu.

MODERNI SPLIT

Posli Drugega svi'skega rata, sve do kraja šezdeseti' godin 20. vika, Split se širi građenjen stambenih naselja. Staru gra'sku jezgru (posli nazvanu Split 1) okružuju nova naselja (Špinut, Skalice, Table, Lovret, Sukoišan, Bol, Plokite, Sućidar, Gripe, Škrape, Blatine), urbanistički zamišljena i građevinski realizirana ka spavaonice, a brez pratećih gra'skih sadržaji.

U dosluhu sa spoznajaman moderne urbanističke misli i zdravega urbanizma (sunce, zrak, zelenilo), zanamisto zatvoreni blokovi sad se

podizedu samostalni, tipizirani stambeni objekti (kocke, neboderi, ležeći neboderi), slobodno položeni na zelenu površinu, a naokolo su prometnice, saobraćajnice.

Plodno spli'sko poje konačno plaća danak razvoju grada. Nima više težakov, nestaju spli'ski vinogradi, rušidu se tradicije. Život diktira kako vaja živit od industrije. Radnička klasa gre u fabrike, radi u industrijske zone prama Kaštelanskon zaljevu, spava u svojim naseljima, a gra'ski se živi u starome dilu grada. Iden u Grad, znači iden do Pjace, na Rivu oli na Pazar.

Moderna gradogradnja minja pojmove: kaleta postaje ulica, prometnica, pješačka saobraćajnica, kolno-pješačka, opskrbna, glavna, gradska, međugradska, magistrala....

Na ulicaman se ne živi, one su iskučivo u funkciji prometa: kolnega, pješačkega, kolnega u mirovanju.

TREĆI SPLIT - ST-3

Krajen šezdeseti' godin prošlega vika Grad traži nove razvojne perspektive, planira se Treći Split. Pojam Split 3 stvara čudesnu i nepovnljivu kritičnu masu zajedništva politike i struke. U velikon zanosu rada se ambiciozna i samouvjerena ideja građenja novega grada.

Na području od Bolnice Firule pa do grobja na Lovrincu (Tršćenica - di triskadu gromi) planira se urbanizirat 2.400.000 (slovima: dva milijuna i četrsto ijad) metri kvadratni(!) za život 50.000 stanovnika (početno 30.000). Program - do kraja 1975. svaka famija jema svoj stan!

Uz stambenu izgradnju (planirano je više od 1.000.000 - milijun - metri kvadratni!) zamišljeni su svi potrebiti prateći sadržaji grada - škole, dječje ustanove jaslice i vrtići, igrališta, ambulante, garaže za 10.000 auti, atomska skloništa, poslovno-komercijalni prostori, robne kuće, butige, tržnica, uredi, skladišta, fakulteti, turistički objekti sa 5000 kreveti, ugostiteljski sadržaji. Planira se rajonski gradski centar, 'oće se gradit Grad.

Proveden je veliki urbanistički natječaj, radi se studiozno, okupjeni su timovi strukovnjaka i projektanata svih struka, udružena je građevinska operativa.

Glavna ideja odabranoga urbanističkoga rada (slovenskih autora - Mušič, Bežan, Starc) temelji se na *pješačkim ulicama*, ulica ka urbani fenomen vraća se čoviku-pješaku!

Zamišljen je sistem takozvanih *stambenih ulica* između dvi jake *dalmatinske kale* u kojiman su koncentrirani centralni gra'ski sadržaji, a koje bi novi grad povezivale južno sa morem i turizmon, a sjeverno sa sveučilišnin gradon, kulturon i šoping-centriman. Raskršća ta dva mrežna sistema ulica su žarišne točke na kojima su zamišljeni objekti javnog sadržaja.

Nastaju novi nazivi, kuće postaju stambene lamele oli niski i visoki objekti, portun postaje ulaz, a kalete postaju pješačko-stambene ulice, trgovačke ulice.

Planiraju se i grade veliki potezi, kompleksi visokih (od 8 do 18 katova) i niskih (do 3 do 4 kata) objekata, koji izmeju sebe pravidu pješačku (stambenu) ulicu.

Urbanisti su stambene komplekse (ansamble!) sa pješačkim ulicama položili prema centurijaciji agera stare Salone(?), a Sveučilišnu (Ruđera Boškovića) i (nerealiziranu) Žnjansku ulicu paralelno sa *cardom* Palače(?), a ne prema zakoniman terena. Jedini postignuti rezultat ovih smjerova je veliki propuh, promaja za razbolit se, postignut je zračni efekt dugega koridura pa svaki vitar stvara jaki, neugodni kurenat. Konfiguracija terena diktirala je velike visinske skokove unutar pješačkih ulica, koje su projektanti jedva savladavali ogradnin i potpornin zidoviman, skalinadaman, rampama i rampadaman. Stariji, slabije pokretni ljudi i mlađi svit sa dječjin koliciman, savladavaju i' još teže, gradski pometači (škovacini) nikako. Ne daj Bože da van iz ruke ispadne koji balun, nećete ga uvatit sve do na dno ulice (opali li usput koga u glavu, nemojte nikome reć da je to bija vaš balun).

Dio ovega velikega plana realiziran je sedandesetih godin. Izgrađeno je 8 'stambenih ulica' i jedna 'kala' (Sveučilišna ulica, danas Ulica Ruđera Boškovića), druga 'Žnjanska' ostala je samo na kartu. Napravljena su dva vrtića, dvi osnovne škole i jedna srednja. Ne smi se zaudobit da je to vrime samoupravnega socijalizma i da je cilu izgradnju financira udruženi rad (i vojska), koji je zatim izgrađene stanove poklanja svojim radniciman (od čijih se pinez sve to i izgradilo). Škole i vrtići gradili

su se sre'tstvima odgovarajućih SIZ-ova (samoupravnih interesnih zajednica) i samodoprinoson građana izglasanim referendumom.

Nažalost, cili se program nije završija, zajednička pamet ni dugo izdržala skupa. Već kod organizirane izgradnje Mertojaka znatno se odstupilo od osnovne ideje plana Splita 3, a posli je i Žnjan iša potpuno drugin puten.

Život realiziranih pješačkih ulica Splita 3 nije potvrdija bit ideje povratka ulice pješaku. Nedovršeni program stvorija je komunikacije koje ne vodidu nikamo, bez početka i cilja. Trasirane paralelno sa morskon obalon nemaju vištu na more, križanja sa čvorištima centurijacije djeluju neuvjerljivo. Nije postignuta prostorna ugodnost, poželjnost i sigurnost, izgubilo se mjerilo čovika. Jema u Velon varošu kalet koje su uže i kraće vengo jedan stambeni hodnik - koridur izmeju stanov na svakomen podu popularne *Krstarice*.

Pješačka ulica ispod solitera služi samo za šta bržju komunikaciju, odrasli i dica se u njoj ne zadržavaju, penšjunati dežuraju na kantuniman.

'Stambene ulice' arhitektonski jesu pažljivo i vješto oblikovane, ali su fotogenične samo kao mrtva priroda, maketa.

Možda nije slučajno da danas, u jedinoj izvedenoj 'dalmatinskoj kali' Splita 3, postojidu manji trgovački centri (veći prostori komercijalno-poduzetnički isparcelizirani na male butige, pa je češće više butigjeri vengo kupac). Možda ka mentalni ostatak urbanističkih ideja povratka kaleti imaju znakovite nazive: Kaleta 1, Kaleta 2, Kaleta 3!

ŽNJAN

Uskoro Split definitivno odustaje od ideje Splita 3, pa sredinon osandesetih godin kreće nova akcija, sa novon parolon: ne moremo gradit grad, tribamo samo stanove. Split se umorija programon MIS-a 79, a tome je kumovala i kriza cile države (sićate li se stabilizacije, zabrane neprivrednih investicija?).

Na položaju druge velike (Žnjanske) ulice koncepta Split 3, koja je planirana sa koncentracijon poslovnih, trgovačkih, stambenih i turističkih sadržaja sve do mora i koja bi sadržajno i prostorno kompletirala

izgrađeni dio Splita 3, organizira se novi program, novi natječaj. Planira se smještaj za 9000 ljudi.

Dobitna kombinacija (autorski tim Hržić, Mance, Neven Šegvić) negira osnovnu urbanu matricu Splita 3, pješačku ulicu. Umjesto dugih poteza razigranih visokih objekata Splita 3, uvodi se kruta i zatvorena šema, povratak stambenim blokovima. Forsira se čvrsti pravokutni raster, ortogonalna ulična mreža formira tvrde stambene blokove. Opet se poziva u pomoć Dioklecijanovo vrijeme i njegova palača, glavne ulice se nazivaju *cardo* i *decumanus*. Geometrijska i tehnicistička ortogonalna šema Žnjana, sa ispeglanoga papira nacrtana, u stvarnosti pada na stvarni, naravno, neravni teren. Na sriću objekti se vraćaju na humaniju miru od 3 do 4 poda (nema liftova).

Kaleta, ka jedne od konstanti Mediterana, na Žnjanu nima. Dvori unutra blokova su pješački, a okolne prometnice su kolne, opskrbne.

Ali još jedan put planirani se koncept ne ostvaruje. Minja se država i politički sistem, privatno vlasništvo postaje dominantno i nedodirljivo. Od zacrtanih (i već isprojektiranih!) 15 blokova realiziraju se samo 3. Ovakovo 'krnje' izdanje Žnjana, naravno, ne može potvrditi kvalitet života koji su obećali autori.

Ipak ostaje činjenica da je projekt Žnjan posljednje urbanistički plansko osmišljavanje Grada.

NEPLANIRANO ILI DIVJE?

Spli'ski predjeli ka Visoka, Dragovode, Mejaši, Vrboran, Kila, Kamen, Barutana, Šine, danas predstavljaju čvrste oaze privatnosti, metastaze neurbanoga prostora. Prirodno je da svaki grad ka kalamita privlači na svoje rubove nove stanovnike, a Split je to dočeka nepripremljen. Neplanski je potrošena zemlja bivšega spli'skega poja, osvajana je stihijski i izgrađivana particelama po particeli. Kad si već u nasljednika bivšega težaka, sa teško zaradenim markicama, kupija jedva 300-400 metara zemlje, onda je prava šteta ostaviti koji metar za buduću ulicu, oli, ne daj bože, za trotoar. Ovod se gra'ska infrastruktura i danas jedva probije, nemoredu se dva tonobila mimoić, ne daj Bože požara. Ovod nima ni kalet ni ulic.

A triba se sitit da su nekad slične generacije došljaka, najčešće iz Poljica, oko bedema staroga utvrđenoga grada Splita, stvorile sela-naselja sa svin ovin kaletama kojima se još i danas divimo!

AMO NAPRID

Danas je vrime poduzetničkoga urbanizma. Ne gradi se grad, ne stvaradu se nove kalete-ulice. Gradidu se samo kuće, naravski, stambeno-poslovne, tržište čini svoje. Popunjavaju se prazne rupe u gradskom tkivu, krpidu buže, plombiradu blokovi, nadograđuje, ruši 1 za dobit 2.

A di su vizije širenja Splita? Ima li koji vizijonar koji će zapivat pa da mu se svi smiju: Split će jedan dan jemat priko 500.000 ijad svita i širit će se put svoga prirodnoga rezervata - doline i kanjona Žrnovnice.

Je li sad vrime, kroz nove GUP-e i nove PPU-e predvidit nike prostorne i infrastrukturne (metro) koridore prama tome budućemen dilu grada, pružit ruku budućnosti, usmjerit budući grad, dat mu ideju, vizuru, prospekt. Oli će jopet buduće Splicane iznenadit taki razvoj pa će se ponovo rušit ono šta danas gradimo?

SLIKE I KOLURI, KALETA JE FOTOGENIČNA

A šta je to zapravo kaleta?

Najboje se to da razumit ako dikod učinete đir kroz našu kaletu, tek ćete onda moć ćutit živost i sklad ovega urbanega fenomena.

Vidit ćete usku i tisnu vijugavu ulicu, na mistima je užja vengo da prolazite kroz autobus. Posaližana je kamenin pločama koje je vrime izglancalo. Protegla se ka parangal, na svaku je udicu uvatila koju kuću oli bar dvor; ako nima ništa, onda je to pjaceta oli volat ka veza sa onon drugon kaleton. Zagrlila kuće i jude u njiman.

Sa jedne strane zidi dvora oli kojega vrtla i kamene potleušice pločarice, sa druge kuće na jedan oli na dva poda. Na obe bande kameni zidi, zidna platna koja se stiskadu i širidu. Fasade ravne sve do krova, brez perguli i istureni lođ.

U visini čovika livo i desno - ulazi u dvore, portuni, volti, balature, konobe danas preuređene u butige oli u kafiće. Povišje su ponistre sa kamenin okviriman i zelenin škuraman. Šoto ponistre kameni modijuni, na kojima je prije toliko godišć šjora Ivanica na dasku šušila smokve i sunčala orahovicu. Na gornji pod na otvorenu je škuru šjor Andrija obisija čibu sa grdelinon da mu uvati malo sunca i očisti grlo kojon skaladon.

Bočno kroz volat mo'š proć u niku drugu kaleticu koja vodi put plokate, male pjacetice isprid crikve. Na oni doli kantun mali je dvor sa balaturon, vanjskin skalaman i ogradon od đirana, sa vrja zida iz jerule viri kitica buvaća. U tami dvora blišćidu bili lancuni šta i' je vridna nevista još jutros obislila na tiramolu prin vengo je otišla na posal. Na odrinu terace prvoga poda rascvitala se bogumila, a ćuti se i miris pečeni srdel, samo ne moreš vidit oklen dimi, mora bit da ono Đene opet gradelaje. Mirlišu murtalice sa balatur.

Kako su naša mista nastajala na kamenin kosaman, odajući kroz kaletu, morete svaku malo i dandanas vidit kako se kuća naslonila na kamenu siku, stinu živac. Nijedna kuća ovod nima podrum, vanjski zidi ležidu direktno na prirodnoj kamenoj litici. Eto još jedna od naših posebnosti koje činidu draž i identitet ovega podnebjja.

To je dinamičan prostor, pun ritma i kontrasta, iznenadan u promini gabarita, u probrojima svitla kroz sjenu, u izmjeni smjerova zidov, u širenjima i sužavanjima prolaza, stiskanju i rastizanju prostora, iznenadnin vištama-vizurama. Uzbrdo vidiš proširenje (plokatu, širinu, pjacu, pjacetu, stagnju), nizbrdo gledaš kampanel, iza kantuna priko pelegrinke puca pogled na more.

Sliku nadopunjuju perguli sa điraniman, odrine sa lozama penjačicama, povišje zelene škure i bili kameni okviri, šoto po dva modijuna, povišje ricasti korniž kupe kanalice, još povišje luminari i fumari. Samo abaine ne moreš vidit odozdal.

Izuzetan je to sklad kamenog poda i kamenog zida, veličine stina i načini vezova, različite teksture i obrade površina kamena - sa malon

bunjon, napiketane, štokovane ili brušene, usklađeni su tonovi boja kamena i veziva-inkarta. Akcenti koluri u zelenin škuran, crveno-kafe-nin kupan i vatrometu cviča. Ni bilo detaja koji bi kvarija ovu fotoge-ničnu sliku kaleta. Di god okreneš aparat, ne boj se, ne more ti ispast grubi litrat, uvijek ispadneš meštar o' slikavanja.

Igra volumeni, punega i praznega, ples svitla i sjene, dogradnje, na-dogradnje, transformacije i obnove po zakoniman organskega i pri-rodnega rasta, stvaradu od mista skulpturu. Po noći jopet druge slike i zvuci. Upalidu se ferali, sve se pituraje škurin i zlatnin tonoviman i koluriman.

ZVUCI I PROFUMI, KALETA JEMA SLUHA

Kaleta nî ni mutava ni gluva. Ona govori, šapje, kašje, piva, viče, čakula i ruga se. Ona sve čuje, čuje smij mularije koja se igra na vatalo, pridvečer na kukaklo. Najslaja in je graja ka' se vraćaju iz skule, guraju se, lemaju boršan. Žene čakuladu u lađu na povratku iz spize, pijanči-na je zaboravija da ne zna pivat.

Ovod uvijek niko nikoga zove i doziva, ka da judi nimadu mobitel. Svaka klapa jema svoje tajne zvižduke kojiman se dozivadu oli upozo-ravadu jedan drugega. Nima ovod parlafoni ka u one nove kvartove, pa se još more čut zvižduk prijateja šoto ponistre - amo ča! Samo se tradicionalni *manjinjorgo* (*manji-njooorgo*) sve manje čuje.

Kroz ponistru po danu moreš čut i koju grubu rič, znadu se judi dikod i pokarat, a, Bože moj, judi smo. Ma sve to ipak začini grdelin svojon nježnon batudon.

Pridvečer šoto nikoga volta proleti pisma, to šoto voće piva klapa. Jeste li kad čuli da nika klapa piva meknimo na Treći Split oli na Viso-ku? To su ambijenti koji nimadu sluha.

Tepli zvuci serenade i mandoline vraćaju sićanja na prošle, naravski, boje dane.

Liti noću kroz otvorene škure zaleprša rikamana koltrina i donese zdravo rutavanje poslin dobre večere, posli fažola, i pokoji podmukli prdec (neka, manje likaru). Zaškripje koji put i kočeta u jubavnon gin-ganju. Ma sve je to jopet juski i sa miron.

Nabrajan puste zvuke, a kampanel sa crikve svetega Križa me podsića da ga ne zaudobin.

Staro zvono rebumbaje kroz kalete izmeju kuć, miša se sa zvonima svetega Frane na Rivu. To su danas romantični ostaci jedne neposredne javne komunikacije, po zvuku su judi znali je li vrime za misu oli se ništo važno dogodilo. Zvona bi brečanjen dilila tugu sa rodbinon, uznosila duše pokojnih put neba.

Danas su svi ti zvuci prikriveni pivanjen televižjuna, Severina glason razmiče koltrine. Uši ti zaglušī rika motori brez auspuha. Sve se izmiša, zasmrdi benzina, pokrije profume gradel i cvića, udre tufina iz zapušteni konob, ćuti se umideca.

Liti moderni kontajneri jemadu svoje solističke nastupe, jedino pari se maškama to ne smeta. Srića da ovod uvik jema rešpira, kalete se prirodno i uredno ventulaju, pa usrid grada ipak mo'š dišat punin plućiman.

KALETA (NI)JE ULICA

More se slobodno reć definicija da je kaleta ulica brez trotoara, jerbo je cila kaleta ploćnik. Kaleta nima zabran prometnic, drž se uz kraj, odaj do korniža, ne smiš ugazit na asfalat, smećit će te. Nima semafori, nima zebri i pješački prelazi. Ovod je nika ka demokracija, moš odat kud te voja, livo, desno, po sridi.

Je da ti ne triba vozačka dozvola, ali jopet vaja znat ić našin kaletan. Triba i zato jemat mota, znat elegantno prolazit kroz uske kale pune svita, a ne sudarat se. Ne moreš ić ka sivonja i turat se, gazit svitu po gnjatiman, mavat rukan, svojon boršon razbivat ženskiman bičve, pjucat oko sebe. Obaturneš li kojega meškinjastoga, past će, popust po ovim izglanganin stinama po podu, more se čovik ubit, ozledit, razbit botilju. Osin tega, uvik jedni gredu polagje, a drugima je priša pa bordižaju i pritiču, gredu livo-desno, činidu serpentine. Nike dvi su eno jopet stale i kortedaju veltrine o' butigi, a drugi borami jemaju baš onod na kantun ništo važno za raspravjat. Ne triba ni govorit koji žongler vaja bit ka' pa'ne koja kap kiše pa kad krenu lumbrele u đir.

JEMALITE SOMBRERO?

A jeste li se ošervali da u Split niko ne nosi sombrero?

Šta ga sad sombrero tot uliza? Pa i ja govorin da ne uliza, ali oču znat zašto ne uliza.

Svaki kraj jema svoje običaje, načine života, ponašanja, odiće i obuće. Te difference nisu nastale iz morbina, objesti, vengo zbogradi prilika u ton i ton kraju. Godinan i vikoviman lokalne prilike su stvarale baš ono šta je tu. Zašto na primer ni'ko u cilu Dalmaciju ne nosi na glavu sombrero?

Lipo bi ti cilu glavu, a i tilo, drža u ladu. I kad roska mala kišica, moga bi cili ostat usuvo, ne bi ti se ni roba ni postole smočile. Oni sa bokun većon glavon kupija bi pinku veći broj i opet dobro. Sve je to lipo, ma uvik ima ništo šta ne štima. Zafrkajedu nas ove uske kalete.

Zamislite šta bi bilo ka' bi i mi nosili sombrera, koja bi to samo gužva bila recimo ić kroza Krešimirovu oli kroz Bosansku. A da ne rečen šta bi tismo bilo u Split za Svetega Duju. Kala šta se bez veze zove *Pusti me proć* bila bi zatvorena za promet, jerbo bi se čovik zaglavija. Cili Get bi se zagropa.

Onda bi tribalo stavit prometne znake, pa ka za aute napravit samo jednosmjerne kale.

Na primer, Križevon se smi samo nizbrdo put Peškarije, a ako ćeš doma, onda Plinarskom uzbrdo do Marjana, pa onda Milićevon opet doli uz šupju Pelegrinku.

Jo šta bi điravali, jemali bi kondicije i bez đoginga.

A na križanja ulic vajalo bi stavit semafore, pa pušcat sad jednu, a sad drugu stranu. U ure kad je gužva, lipo ugasit semafore pa nasri ulice stavit policjota neka maše rukan i dirigira judiman. Liti umisto njih meknit bile bobije ili, još boje, bobice.

Riva bi mogla i ostat dvosmjerna. Sa Pazara prema fontani uza Palaču i kuće, a ispod palmi uz more prema ferati i trajektiman. Po sredini šentade i malo cvića.

Možda ni to ni loše, bija bi veći pritisak na Pujanke i Treći Split, jer bi jedino tamo judi mogli ić kako ko 'oće.

A eto, nisu naši stari mogli mislit baš na sve. Oni su, bidni, neuki, kalete na škrtoj zemji dimenzionirali samo za prolazak čovika i kara, a usput su se štitili od zvizdana i vitra.

Nisu mislili na sombrera, a nisu se ni sitili da će za sto godin doć tonobili i da bidan čovik neće moće sa auton doć sve do posteje, vengo će morat ić malo i na noge.

Šta ti je nesriknja sudbina našega čovika, mora odat i ne more nosit sombrero, vengo se mora ograničit na beretu, španćeru, strijač, kape-lin, kapicu na fete sa boneton.

Šta bi tek bilo smija kad udru marčane bure, ala ga šta bi sombrera jidrila put Šolte.

KRVOTOK MISTA

Nije samo Tomina kaleta tisna, sve su uske i nejednake širine, kri-vudaju nizbrdo, simo, tamo, ka žile granaju se do svakoga portuna oli dvora, sastaju se na pjacetama, a uvik vodidu put doli, na Pjacu oli na Rivu. Kalete se držidu glavni kala, ka mlaji brat uza starijeg, oli ka dite uz mater ili papu. Obično kalete vodidu put pjacete, a kale put Pjace.

Kalete su ka male rike, teču između kuć i zidov dvori i vrtlova, uli-vadu se u širine, plokate, pjacete i na kraju svršidu, naravski, u more, na Rivu. Tako kalete i kuće živedu godinan skupa u skladnome zagrja-ju, jedno brez drugega ne more i nima smisla.

A šta je pri nastalo, kuća oli kala? Kako kad. Koji put su se puti formirali prema prirodnome terenu kud su judi išli iz svoji' dvori to-variman za u poje, oli do mandrača za u ribe. Potla su se uz te pute gradile druge kuće. Drugi put, kalete su se radile da bi se spojile kuće sa mrižon drugi kali, oli da bi se od Pjace moglo doć do crikve. Sve je to nastajalo organski, spontano, kroz vrime, odgovaralo je na potrebe čovika, mista i vrimenta.

Kalete su krvotok grada, od glavni arteriji granaju se u najsitnije kapilare do svake kuće.

One su juske i životne komunikacije, danas bismo rekli, prometnice. Spajaju jude, povezuju kuće i dvore, vrtle i poja, mandrače, pjacete, pazar i peškariju, crikvu i rivu.

RADUNICA

Svaka kaleta jema niku svoju posebnost, svoj mot, danas bismo rekli - imidž. Pola Senjske je u skalinadaman pu' Marjana, po jedna fasada Siriščevićeve i Marasovićeve su od prirodni stina puni šćileta agavi, Vijugasta se mota okolo naokolo pa ne znaš di's izać...

Ka šta je Križeva kala (Ulica Svetoga Križa) osovina Velega varoša, tako je Radunica kičma Lučca.

Radunicu je važna jerbo je očito građena planski, nije nastala ni stihijski ni organski.

Nazvana po staromen ilirskom nazivu za vodu, *radun*, nastala je uz stazu koja se lagano spuštala pu' zapada u Grad, a povišje jedne kamene kose prama jugu. Ovi se visinski skok more i danas vidit po poprečnin kaletican koje se južno nadovezuju na Radunicu, a sve su u skalinadan.

Sa sjeverne strane tega puta, na dalečini od jednu 10 metri, kuće su građene u nizu, jedna do druge. Sve su orijentirane glavnom fasadon prama jugu i suncu, na dva su poda, sa dvostrešnin kroviman, sjever-jug. Na ovi dugi pravilni red, svaku malo su okomito položene druge kuće, ka češalj. Tako ova dva smjera izmeju sebe formiradu poluotvorene dvore iz koji' se uliza u sve kuće. Naravski, dvori su puni balatur i tiramoli.

Sa južne strane Radunice nastavja se, ka domino, niz nižih kuć. Ove su položene sjever-jug na put, i između sebe stvaradu devet najmanjih spli'ski kaletic (sve odreda po spli'skin famijan: Dumanića, Ninčevića, Ružića, Bubalova, Vickotina, Kuzmića, Dvornikova, Pervanova, Kukočeva).

Njezin sjeverozapadni dil soren je u 'prijateljskin' savezničkin bonbardiranjima krajen Drugega sviskega rata. Do danas ti je dil osta neizgrađen i dobro dojde ka park sa šentadaman, zeleni odušak cilega Lučca.

Usprkos neminovnim dogradnjaman, reklamaman i antenaman, stara se dama i danas dobro drži. Puna je života, nima auti, nima kontaj-

neri, ali ni šporkice, u dvoriman se šuši bjankarija. Očito živi u jubavi sa svojim judiman, a oni je slavidu. Eno su je popločali novim kamenim pločaman i baš lipo figura.

Onomen ko zna gledat, pokazuje svoje prednosti življenja u gradu. Radunica je zoran primjer poluatrijske stambene gradnje. Šteta šta moderni urbanisti ne primjenjuju ovu pučku građevinsku matricu, koja je toliko prilagođena prirodin uvetiman klime Mediterana.

MEŠTRI O' KALETE

Kaleta se formira građenjen kuća, a duga je tradicija graditejstva na ovin prostoriman. Bit graditej, palir, zidar, klesar, marangun, pitur, manoval, bilo je časno i pošteno. Pravi su meštri uvik bili štimani u društvu, zvali su i' artišti, a to već daje na umjetnost.

Vridni graditeji, vođeni kolektivnon memorijon podnebja, stvarali se polako, godinan, sa kolina na kolino, gusto tkanje kamenih kuća sa kapilarnon mrižon kaleta i pjaceta.

Jemali su odgovornost prama prošlosti i prama budućnosti, poštivali tradicije, materjale i oblikovni jazik graditejske regije, ni bilo razloga ništa minjat brez velike potrebe. Znalo se unaprid kako će izgledat skale, koje su dimenzije i proporcije vrat i ponistar, koji je nagib krova.

Uz cili ti trud i pot, znanje i jubav graditeja, kaleta je djelo nepoznatega autora.

Nemojte samo da vas privari skromnost kalete pa da olako rečete kako je to sve sirotinjski i jeftino. Danas je problem asfaltirat ulicu, oma dođu političari za slikat se za novine i televiziju. A sve su naše kale i kaletice opločane kamenon, pločaman oli kaldrmon. Sve su kuće zidane klesanin kamenin facama, najčešće od kamena modraca. Zamislite koliko bi danas zapalo gradit kuću od kamenih masiva? Ni prije to ni bilo ništa cinije, ne bojte se.

Vajalo je primitivnom tehnikon izvadit kamen iz petrade, grubo ga obradit, pribacit na tovara iz koje spli'ske kave, trabakuliman sa Brača oli kariman iz Segeta. Svaku stinu otesat, napravit o' nje kvadrete, obradit bočne bande da lipo prilegnu jedna na drugu. Donit japno iz japnenic sa punte Marjana, oli naručit iz šoltanskih japnara, gasit ga.

Vajalo je nabavjat zdrave i suve drvene grede za stropе i krove, puntižele i kantinele, daske za pode i skale, kupe za pokrit kuću.

Triba dignit drvenu armaduru, odat na puntiželiman priko kavaleti, zdizat teške stine na vinč do vrja kuće, mišat cimenat, pržinu, japno, vodu. Zidat stine u koršiman, jedan povišje drugеga, svaka fuga iste širine, a fuga nikad na donju fugu. Vanjsku površinu vajalo je obradit ka bunju oli na puntu o' mlata. Norma dobrega meštra zidara-kamenoklesara bila je napravit tri stine o facade na dan. Pa vi sad računajte koliko stin i redov jema u jednu kuću i koliko to traje.

Fuge posli triba i zatvorit da ti ne uđe vlaga u kuću. Bogatije su se kuće uvik inkartavale i izvanka da kamen na pati i ne upije kišu.

Kamene okvire vrat i ponistar tribalo je posebno naručit ispilane na miru, sve fino štokovat, sa brušenon kurdelinon po ruboviman. A tek skale, najskoli one šta su često išle ukrug ka ventula. Na kraju tu je i kameni level u kužinu, a i oni posebni kamen za tuć meso, mendule i oriје, sve o' finega brušenega kamena.

Dizali se drveni kašuni, stiskle pašajice, iznutra stavjala škaja. Zidali se vanjski zidi i unutrašnji muligini, radili ošiti, inkartavalo se i pituravalo. Stavjalo grede za stropе i krove, pokrivalo pode daskan, krove kupan, zidalo fumare, a svaki drukčije.

Mirili su paliri, radili meštri, pomagali manovali, pinelavali i pivali pituri. Duperali se čekići i klišća, mlati i marteline, dlita i puntaroli, mace i špice, sikire i taente, mistrije i sići, fratuni i fratuncini, špatule i pineli, šegaci i rašpe. Trošile se klanfe i brokve, nosili mašuri i čivire. Nisi moga bez pjombina i livela, stavjale se škvare, rastizali drevni metri, potizali špagi i traine. Ni bilo alati na struju, nisu šuš kale mišalice, brusilice i bušilice, električne pile i zdizalice. Naravski da ni moglo bit lakše i jeftinije gradit vengo sad.

Tako se malo pomalo gradila kuća po kuća, stvarala kala po kala, nastajalo je misto. Sa puno truda i znoja, pacence i ljubavi. Pošteno su stari meštri radili svoj posal. Zato nijova dila, ove kuće o' kamena, znadu lipo i dostojanstveno starit, patina vrimenta na stini ostavi samo timbar poštovanja. Iako je tehnika materjali i građenja išla puno naprid, ipak su ritke današnje, nove kuće koje već posli desetак godin ne triba popravjat, pitura se guli, curidu terace, šuškadu rolete. A nisu

krivi današnji meštri, nego današnja filozofija - napravi na brzinu, prodaj i skupi pineze.

ČOVIK JE MIRICA KALETE

Znate li šta je mirica? To je mjerilo, modul, osnovna jedinica koja je ugrađena u svaku dimenziju i odnos, materjalni i duhovni.

Ka šta je mravinjak učinjen u mirici mrava, tako je kaleta učinjena u mirici čovika.

U svin miraman i omjeriman kalete - mira je čovik. Sve šta morete vidit oli taknit usklađeno je sa mjerilon čovika, njegovin dimenzijama i snagon, dohvaton ruke, širinson koraka, pogledon, dozivon. Širina kale, visina kuć, širina vrat i ponistre, dimenzija škure.

Uvik je mirica svega - čovik i njegova potriiba.

Kalete su na ono malo zemje dimenzijonirane jušto za prolaz čovika i tovara, kara i koze, pasa. Vrata o' dvora da more proć kar, vrata o' konobe da more proć bačva, ništa ovod ni slučajno.

Iz takvi' prostorni' odnosa proizlazi humanost, osićaj sigurnosti, vezanosti čovika i kalete. Stvara se prisano odnos među judima, sve je ka domaće. Prostor je pun glasov i žamora.

Jedan od elemenat te ugone boravka u našin kaletan moredu najbolje objasnit psiholozi.

Oni danas priznajedu govor tila ka važeću psihološku kategoriju - odnosi fizičke udaljenosti meju judima drukčiji su u kaletaman nego na velikin gra'skin ulican:

judi su u kaleti vrlo ritko na mejusobnoj udajenosti javne ili opće zone (više od 360 centimetri), najčešće se svi u kaleti u odanju susreću unutar društvene zone (120-360 cm), vrlo često unutar osobne zone (46-120 cm), a neritko i unutar intimne zone (15-46 cm). Naravno da je onda uvik prisutna izvjesna prisnost, moremo reć juskost odnosa koju ne moremo ositit na velikin i širokin gra'skin ulicaman i buleva-ričan. Pogledajte dite oli čovika kako gre kroza jednu našu kaletu, a poza tega ga zamislite kako stoji ispid nebodera od 18 podov na Split 3, izmeju tonobili i kontajneri za škovace.

KALETA JE NAČIN ŽIVOTA

Kaleta nije samo fizička činjenica, more se reć kako je to i način života.

Sva naša mala i vela mista jemaju niki ka fluid, niku svetost. Di god dojdeš, ositiš se ka doma, skoro moreš opipat niku prisnost, juskost, pari ti se ka da si ovod već bija. Teško se tome oduprit, spoznat koji je to magnet, šta te to ka kalamita privlači i zove da jopet dojdeš. Iz kaleta i pjaceta zrači neponovjivi mediteranski šarm.

Kaleta je javni prostor koji spaja kuće i jude, u njoj se mišadu pojmovi privatno i javno, ona je ka dnevni boravak mista. Judi je tiščidu ka svoju svojinu, u njoj se osičaju jačin i sigurnijin (do'š ti meni u moju kaletu, vidićeš ti!). Sa svojon kaleton čovik se veže, identificira, svojata je. Eno i mala Floramye u daleken svitu plače: 'Neka su mu tisne kale, kroz nje tila bi proć, kroz nje na Rivu doć, da vidin splisku noć...'

Kaleta je demokratični prostor, misto susreta i razgovora, razmine informacija, kupovine i druženja, misto igre i šetnje, pojedinačno oli u gomili. Čovik je u isto vrime i promatrač i sudionik života.

Ovod je prisutna nika toplina koje nima u velin, modernin kvartoviman i gradoviman. U gradu ti se pari kada si samo broj, živeš ka u otelu, ulica ta i ta, broj ulaza ti i ti, kat oni, broj stana ovi, livi. Sve je puno bezličnosti i uniformiranosti. Faliješ li portun (+oću reć ulaz). lako se moreš popet sve do 'svoga' stana i u čudu gledat ma ko ti je ovo na vrata stavija tabelu sa tuđin imenon. Pola susidi ionako ne znaš, a drugu polovicu nisi nikad ni vidija.

Brez auta ne moreš živit, a kad jemaš tonobil, nimaš ga di parkirat, i tako iz dana u dan.

U KALETI ČOVIK NIJE SAM

Kalete jemadu i svoje svetinje. Osin crikav po kojima su dobivale i svoje nazive, u kaletan često morete nać kapelice posvećene Gospi. Male i primitivne, ali uredno funkcioniradu, lumini redovito goridu,

uvik je friška kitica cvića. Evo sad je jedan mulac projurija nizbrdo na vespí, ali se isto uspija jednon rukon prikrižit u letu.

U KALETI JUDI NISU SAMI

Osin čovika, danas ovod živedu i tiči, repci i golubi, u svomen stanunu kosiri. Tu i tamo koji pas, maški sve više, pantagani sve manje. Nima više tovari i koz, a nima bome ni gaštapani, čimavic ni ušenak.

U pučkin nasejima, našin malin mistima, jema i cabal i cvića. Na onoj širini eno šupja pelegrinka, u dvoru smokva oli oraj, bogumila i oleandri, rusulice. U vrtlu naranča i limun, malo verdure, povišje ulaza šćileti agavi, u jerulaman murtila i buvač, u pitariman đirani i viola.

KALETA ŽIVI

Kaleta diše životon mista.

Cili dan slika se minja i prati životni ritam. Ujutro najranije škovacini vrtidu metlan, praznidu se kontajneri. Judi gredu na posal, babe vode dicu u vrtiče, dica trčedu u škulu. Starije lipo uređene gospoje već se vraćaju iz spize sa punin boršaman, one mlaje nenašminkane i raščupane tek gredu po svoju kesicu. Švore šerjasto tapkaju, brnjice in sve kraće. Kamijoncin je već napunija butige, činidu se konti, cili dan punit će se blagajna - štrucu kruva, *Slobodnu*, mliko, fetu sira i salama, dvi pive...

Linčine se naslonile na svoj zid i nude besplatno svoje komentare kako danas ništa ne vaja. Stipe je na malu karijolu (a boje je reč karet) odnija slane sredele na Peškariju. Jedan pošprucani pomalo se ginga uzbrdo, pokušaje smirit kaletu da se više ne juja.

Kad se kala smiri i nima nikoga za vidit vanka, nemoj bit sigur da te niko ne ćiri kroz grilje oli kroz škure pritvorene u svežu.

Protrče koji pas, naučija se i on u uskoj kaleti mavat repicon gori-doli, a ne livo-desno.

Maške došle učinit provištu oko kontajneri. Sad su niko vrime mirni golubi. Oni znadu u koju se najraniju uru nosi kruv u butigu, uvik iz

kofe ispadne mrvic za nji'. Repci cili dan čeprkaju po podu, ali njihov je raj šoto kupa.

U vrime od karnjevala ovod i danas luduju lude maškare. Sve uzavre, sve je u jednemu balunu, sve poludi, kalete se okite smihon i cikon. Kroz jutro namaškarana dica kupidu pineze po kaletan, pridvečer sve šta more odat, gre u Grad, malo se prošvogot pri korizme.

Na svete dane virskih praznika kalete se urede, našminakju. Kuće se spoje vijencima cvića, ponistre se našminkadu điraniman.

KALETA GOVORI

Jedna od istinskih vridnosti kalet je šta se još more čut živi glas čovika. Danas su kalete za'nje oaze di se more čut pravi, pučki, kod nas spli'ski govor. Te stare riči dil su naše kulturne baštine, dokumenat vrimena.

Još uvik lipo zvoni domaća rič, ponosna i brez srama stopila se sa ambijenton, svaka stina upila je u se te rezonance. Judi ovod govoridu ka i doma. Svit se u poduzećiman, u školaman i crikvaman, u službenon govoru, odreka svoga starega lipega govora. Spli'ska ikavica, nekad čakavica, a danas štakavica, odavna je izgubila bitku za službenu ravopravnost, uvik potisnuta u korist viši' interesa, zajedničkega jezika iz centra.

A kako prevest na književni jezik (koji to narod oli regija govori tin jezikon, je li to jezik za književnike?) ove balature i murtile, tiramole i lancune, ove škure i portune, luminare i fumare, a ne uškopit ih?

Dugoročno gledano, srića da je ingleški jezik dobija konačnu bitku u kompjuterskoj i internetskoj globalizaciji svita, pa će svi književni jezici svita pomalo izdušit, neće svitu tribat još jedan jezik stavjat izmeju lokalizama i globalizama.

KALETA JEMA IMENDAN

U starin diloviman Grada ulice jemaju imendane. Judi i' slavidu ka da su in šta u svojtu, pa in činidu fešte (Fešta Svetega Križa u peti

misec, 2. petega, Dani Radunice u šesti, 29. šestega, na Svetega Petra, prije se slavija i Sveti Roko na 16. osmega, pa Dani Matejuške u šesti misec i na svetega Luku na 18. desetega...).

Za razumit dušu kalete triba doživiti jednu taku feštu.

Tu svi učestvuju, judi nisu gledaoci pre'stave, nego njeni sudionici. Pjaceta i okolne kaletice su pune, judi stojidu na noge, sididu po zidićiman, pune su i ponistre. Prava pučka fjera, svečanost. Sviman su srca puna veseja, siguro i oniman šta su bolesni pa iz posteje kroz škure ćutidu ovi šušur. Altroke mrtva falša scenografija iz teatra. Koja je tek akustika prostora, evo još stine vibriradu od pustega šušura. I sve je za čovika, nima tonobili, kioski.

Skupija se pusti svit isprid bine, špikeri najavjuju, judi viču i pljeskadu, mužika zaudara (ka šta bi reka šjor Bepo Pegula). Prvo nastupadu dica u majice na modre rige (Srdelice, Škarina dica, Perlice, Marjanski tiči) pivadu himnu Marjanu i Splitu. One malo veće, šta su već propupale, one i pivadu i plešedu. Malo su stidne, napo su divojke, pa ni mala stvar doć na binu, pokazat se momčićiman, ono ka vidi me, jesan dobra, an? A one smišne cure šta in se ne piva, ote u splisku nošnju prodajedu kartele za veliko finale.

- *A moj dragi raaadi na Divujeee...*

Za one starije eno dimidu gradele, srdele su naravski već otišle, jo-pet ste zakasnili, jema samo pive. Pivadu klape, muške, ženske. Pučki mužikant Smoje romatično šapje gitari, judi pivadu uglas.

Evo i naše pisnikinje. Riči iz dvora Sonjinega ditinjstva čuju se do neba, stare beside zunzidu kroz kamene kalete, starijiman suzi oko, a najlipje je šta i dica razumidu svaku rič. Sve je puno domaćega govora, očito ovod ne žividu književnici pa se ne čuje književni jezik.

Na kraju veliko finale - *tombula* - *mišaj, vadi ga, ženske noge, dvi sestre usidilice, Juda, Sveta Mande, dvi duzine, Isusove godine, brojka osan, dvi katrige, zero pedese', dva brata gobava, oba doli, biskupovi očali, nono, terno, cinkvina, evo sa' će tombula fata*. Jedan longo se javija, probije se kroz masu, meštar kontrolira kartelu, ma šjor moj, cinkvina van je već izašla jema po ure, svit zvižde, ruga se. Opet se jedan javija, opet kontrola, ništo šuškadu, gužva, karanje, čuje se priko zvučnika - kartela nevridi, čovik ni ima lapiš pa je izvučene broje pro-

bija kjučen, sad se nijedna numera ne vidi, a kako's mu dat tombulu, ne mo's kontrolirat.

- *Mariceee divojkooo, poštenoooga ro-odaaa, ti ne peri robuuu...*

Sve domaći svit, staro i mlado, svi sa osmihon na licu, pari da se svi međusobno znadu, ka da nima furešti. Možda bi vajalo napraviti psihološko-socijološku studiju, snimit koji je ovo svit, koja je struktura ove zbijene strukture po školskoj spremi, zanimanjiman, po broju dice, po bogatstvu, poriklu (kolinu), jesu li se ovoid rodili ili su ovoid naselili, odakle, o'kad. Koliko ovoid jema samoubistav, razbojstav, depresije, mižerje. Pari ka da ovoid ne žive isti svit, ista raca ka u drugin dilovi-man grada. Šta bi rekli psiholozi, psihijatri, socjolozi, inžinjeri mozga, doturi juske duše?

Ovo su vridna tepla događanja prostora i čovika, di grad i čovik žividu sritno i zagrljeno.

Kaleta je sritan spoj čovika i grada.

Bilo kako bilo, judi i kale ovoid su puno bližji Mediteranu. Ambijenti novi' dilova Grada su drukčiji, gori su visoke kuće, a doli tonobili i kontajneri za škovace. Prostor nima sluha, zvuk biži na sve strane, nima intimnega prostora za javno, domaće okupjanje. More li se reć da je jedan od veliki poraza moderne arhitekture šta nije uspila stvorit nove humane ambijente u kojiman se judi osićaju ka u svomen tinelu?

Judi se ne poznajedu, slabe su voje i štufi svega (a šta će ka' nima pinez, nima posla, na televižjunu samo politika, naši, vaši ...) nimadu vas voje ni pozdravit.

I koja je to nova gruba navika, eno oni pere auto isprid ulaza, ušteka gumu na hidrant pa udri štrcat. Otvorija svih pet vrat, sve je smočija, ne moreš ni proć. Kasetofon (naravski stereo *seraund ol eraund*) tuta forca, *pijeeen, pijeeen da te zaboraviin, ti si meneee privarilaaa...*

An bravo, jeste li ikad doživili da je niki vaš susid na cili glas pustija recimo niku operu, koncerat oli bar dalmatinsku klapu?

KALETA JEMA IME I KOLINO

Kalete su najčešće dobivale nazive prema prezimeniman (Dumanića, Kovačića, Petrića) oli po nadimciman famij koje su u njoj pretežito

živile (Arapova - po rodu Sirotkovića, Babina – po obitelji Mrduljaša...), po prišvarciman viđenijih pojedinaca. Koji put bi naziv organski nastala prema karakteristikama terena (Vijugasta, Kamenita, Tomića stine, Na tupini, Radunica...), oli po crikvici u toj kali (Kraj Gospe o' Soca, Kraj Svetoga Nikole, Kraj Svetoga Luke, Ulica svetoga Križa, Rokova...).

Općinsko Upraviteljstvo izdalo je 1913. godine *Spliski kaži put*, kojim su sve spliske kalete prvi put dobile svoje službene nazive, da ne rečemo kršćenicu.

Ritko kad su siromašne kalete dobivale imena vlastodržaca, careva i krajeva, presjednika i vrhovnika, generali i političari. To je za njih malo ka grezo, ispod časti, nji'ovi sljedbenici više su gulozi na rive, trgove, šetališta, avenije, perivoje...

Srića velika da je to tako, jerbo su i nazivi spli'ski kalet svojevrstan dokument, spomenik naše baštine ka šta je i sama kaleta! I zato zaslužuju da i' pojedinačno spomenemo, da se ne zaudobi.

U Velon varošu to su:

Plinarska, Križeva i Milićeva, Senjska, ka tri paralelne nizbrdice šta se spuštaju niz Marjan na Matošića ulicu, Ban Jelačićevu i Ban Mladenu, na Šperun i dalje na Tomića stine izlazidu na Matejušku.

Između Plinarske i Križeve i Milićeve motaju se Kamenita, Harambašićeva, Vijugasta, Kragića, Radmilovića, Kovačića, Bilanova (Kocejići), Biserova (Smoje), Mrčelina (Katunarići), Kraj Gospe o' Soca, Domilijina (Katunarići), Popovića, Leština (Bonačići), Arapova (Sirotkovići).

Između Križeve i Milićeve pa do Senjske skupile se: Šenoina, Perišićeva, Reića, Barića, Penića, Borčićeva, Smojina, Stagnja, Kraj Svetoga Nikole, Jerina (Aljinovići), Čopova (Senjanovići), Sinovčića do Uvodića širine.

Južno od Senjske nadovezale su se na nju: Palmina, Babina (Mrduljaši) do Solurata, Kraj Svetoga Luke do Tomića stina i Sirišćevićeve, još južnije je Marasovićeve.

Sve skupa u Velon varošu jema 39 kalet i 3 širine-pjacete (Šperun, Stagnja, Uvodića širina).

Lučac nije jema sriću da ostane cjelovit, Zvonimirova (Prvoboraca, Trtaljina, probijena 1928.) ga je zauvik okidala na dva dila.

Južno od Zvonimirove prema Špalacijunima ostale su Petrova (Ulica sv.Petra Starog), Radovanova i Šegvića, sa širinama Zlodrina poljana i Na Toć.

Dvi paralele nizbrdice sa Grip prema Pazaru su Rokova i Radunica, spojene gori Mosorskon, a doli Na tupini. Između Rokove i Radunice ispreplele se Omiška, Vesanovića, Petrića i Duplančića dvori.

Između Radunice i Zvonimirove stivale se: Vrh Lučca, Kuzmanića, Dumanića, Ninčevića, Ružića, Bupalova, Vickotina (Čulići), Kuzmića, Dvornikova, Pervanova, Kukočeva, Trumbućac, Tararina (Trumbići) i Zvizdina (Trumbići).

Danas na Lučcu jema 25 kalet i 3 širine (Zlodrina poljana, Na Toć i napodan Duplančića dvori).

I **Manuš** je posta žrtva prometa, ukop ferate (prokopan od 1875. do 1877.) nespovratno ga je razbija popola. Ni kasnija četiri manuška mosta (Sjeverni most kraj Bulatove vile, Manuški most usrid Manuša, Mali most kraj Vile Plevna i Vojnički most kraj Đardina), isto ka ni natkrivanje pruge za vrime MIS-a 1979., nije uspilo zalipit ta dva dila skupa.

Na Manušu danas morete vidit samo Sredmanušku i ostatke Vukosovićeve, ka i fragmente Krstulovića i Čulića dvori.

Ni **Dobri** nije dobro proša. Širenje Grada zdrobilo je staro gra'sko tkivo, ostali su tek fragmenti ovi' pet kalet: Bribirska, Mandžerova, Ćiril Metodova, Kninska i Slavićeva.

Ako to sve skupa zajedno zbrojimo, onda jemamo: Varoš 39, Lučac 25, Manuš 2 i Dobri 5, iliti jušto 71 kaleta! Jasno je da novo vrime neće više stvarat nove kalete, zato nan vaja ove šta su preživile čuvat po svaku cinu!

Ovod ne brojimo kalete u Getu, unutar prvega (Dioklecijanova palača) i drugega obranbenega zida (srednjovikovni Split). Ove su kale jemale drugačiju logiku nastanka i rasta, građenja i načina života. Tako su ovod došli na svoje i cari (Dioklecijanova, Nepotova) i kraji i kraji-

ce (Krešimirova, Poljana kraljice Jelene), knezovi (Nelipića) i plemići (Papalićeva), pa čak i judi o' kulture (Marulićeva, Buvinova, Alješijeva, Majstora Jurja, Andrićeva).

PATINA PROŠLI' VRIMENA

Većina starih gra'skih tkiva potiče još iz sridnjega vika. Godinaman su se mista širila, minjala. Minjale su se i države, vladari, običaji, jezici, kultura, načini života. Svako je to vrime na neki način ostavilo traga iza sebe. Puno je tega pasalo ovin kaletan, nike su stvari zauvik zaboravljene, a neke vridi zapametit, ka postreh ili ka opomenu.

U ovin su se kaletan rađala dica, umirali judi, pivale se serenade, pucale rokete, balalo za vrime karnjevala, slavilo svece, gladovalo se i opijalo. Poštiva se drugi, ako je susidima kogod umra, ni bi bilo red smijat se i činit glendu oli zapivat.

Liti posli obida vladala bi tišina, to je vrime o' odmora, vaja ubit oko (počev od Svetoga Ante pa do kraja osmega miseca).

Još u ovin stinama zunzi zvuk tondina i mirisa sumpora i klore. Na kantunu i sad se vidi taj tondina, na zidu friž o' pokriva važa o' garbure. Niz onu strminu spuštali su se mulci kareton na balinjere, beštimali oni tankih živac.

Teško je danas i zamislit divojke di gredu put fontane donit u maštel vode.

Sredinon devetnajstega vika spli'sko je područje proizvodilo godišnje oko sto devedeset ijad baril vina oli sto tridese'ijad tolitri (spli'sko je barilo jemalo 68,42 litre).Sve je to vajalo smistit po konoban, sve je to prošlo kroz ove kalete.

Kako bi se sunce spuščalo u more, tako bi se iz spliskega poja uzbrdo polako vukli umorni težaci sa natovarenin tovaron u pratnji koze i, naravski, pasa.

Ribari bi se spuščali put mandrača do gajet i leuti za poč na ribe, ako Bog da.

Pridvečer su judi užali sidit u kaletaman na prage o' svoji kuć i gledat "kino". U to vrime ni bilo televižjuna pa je bilo važno čakulat, komentirat, bit informiran, doznat šta god novega. Pratit 'ko je proša a

‘ko nije proša, a koji je ono novi doša, oli se Antici ćer udaje kad nosi onu tortu, vidi šta je Đidi oslabija, biće bolestan...

Ona bi sela na mali bančić, za njega bi donila mali kušinić da ne priladi mijur na ledenu stinu praga. Ko je god proša lipo bi se čuli.

- Sidite vi, an?

- E, a evo, pomalo.

Fini gospodin je otiša pudoli, a odozgar se ginga jedna šjora gospoja.

- Skužajte šjora Keti, tila san vas ništo pitat...

- Ajme, priša mi je, niman van je sad vrimenta, adio, ču' ćemo se...

- E, znan, sa' se ne denjamo ni javit, digli smo repicu, an. A sićaš se, Ivane, ka' je njezina pokojna mater, Bog jon da pokoj, dolazila ovod, a ni jemala ni postole...

- Ala, fermaj višje, ne čini mi škandale...

- A bome, oli ni oni put došla posudit jedno jaje...

- Kuco, gobo, kad ti govorin...

Ni uvik bilo vrime o' smija i glende. Pante ove kale i svoje rane, ka opomenu vrimenta.

Eno, jušto na oni kantun di gredu one dvi švore, trčali su crnokošu-jaši. Noć, vrime koprifoga, studen i kiša sa viron, vanka ni pasa. Bisno su tukle cokule po kamenin pločan, vatale malega Rudija. Srića da se mulac ovod rodija, zna je i u mraku svaku stinu. Ovi in je put pobiga, priskočija zid o' dvora, šmugnija niz kolovaju, priko teze na kupe pa kroz abajin, uvuka se u šufit i pritajija. Dugo je jeza parala noć, ledila krv u žilaman, lutala u tami. Batili su kundaci o vrata susidi, ma niko ni špija. Odrebativale su pritnje o zatvorene škure, gušile se u noći. Kameni se zidi kupili u se, fumari se bojali disat.

A di su tek bune puntari, bandire, demonštracjuni, vika protiv kraja i države, uzvišenost procesija na svete dane.

Kaleta je živa povist Splita, koje se ne tribamo sramit. Kaleta je naša prošlost koja živi u sadašnjosti.

KALETA DANAS

Eto, niki judi i danas sa nostalgijon i jubavju govoridu o kaletan, điraju kroza nji' s gušton.

Je, a ko bi danas tija živit u kaletu?

Ka prvo, po današnjim propisima, zakonima, pravilnicima, danas urbanist i arhitekt ne more, ne smi napraviti kaletu! Ma kako to?

Evo, vazmimo na primer Križevu ulicu, oliti Ulicu sv. Križa. Križeva nizdol, simo-tamo, minja širinu i visinu. Na mistima široka je dva, dvaipo metra. Sa lijeve strane kuća, prizemje, tri poda i ponistre o' šufita. Sa desne prizemje i tri poda. Ajmo računat. Četri i jedan su pet, puta recimo tri metra to je 15 metri, podili na dva (propis kaže $h/2$, pō visine objekta), to ti je sedan i po. Druga banda tri i jedan jesu četiri, puta tri jednako dvanajst, diljeno dva jesu šest. E sad oni sedan i po i ovi šest, jednako trinajst i po.

To sve 'oće reč da kad bi danas projektirali i gradili Križevu ulicu, tribala bi bit široka najmanje trinajst i po metri!

I sad, šta bi ostalo o Velega varoša kad bi tri varoške paralele Pli-narska, Križeva i Senjska bile toko široke? A da ne spominjen da bi se morale proširiti i sve kaletice šta i' spajadu, Kamenita, Peničeva, Kovačičeva... Vijugasta bi pojila samu sebe.

A di su tek potribite površine za parkirališta, škovace, pristupi za vatrogasce.

Cili bi se Varoš smistija u jedan lipi neboder o' jednu deset-petnajst podi, a okolo asfalt.

A kako sad to, kaleta lipa, šesna, a ne smiš je napraviti?

Osin tega, i judi su se prominili, ma ko bi danas tija kupiti stan u niku malu, škuru kaletu. Ka prvo ne moš se ka čovik dovesti auton i parkirat ga ispred portuna. Pa onda nimaš veliku lođu, mala ti je ponistra, a i kroz nju, da prostiš, vidiš na tri metra susidov zid oli, šta je još gore, njegovu ponistru i njega za stolon ili u posteju.

A šta se to prominilo, šta to višje ne vridi, a prin je bilo odlično? Oli su to naši stari bili neuki?

Danas se kaletu svakodnevno tresedu od šušura rekonstrukcij, obnavljanja i destrukcije. Tuču mlati, zujidu bušilice, uvijek se ništo ruši, zida, prigrađuje, dograđuje, nadograđuje, nagrđuje. Dolazidu novi judi, koji ne razumidu di su došli, nimaју rišpet prema starim vridnostima. Pri-

varan'ska i ignjoran'ska psihologija čini svoje. Vazme se za male pineze staru kuću i prvo šta gleda je di će se proširit, ukrest ariju, a susidu vidik, kupit jedan, a jemat dva. Kad kupi auto oli brod, ne pada mu na pamet produžit ga za metar, nadodat red sidala, dodat još jednu gabinu, dobit više vengo je platija.

Kaleta se muči, ne odgovara današnjem načinu života. Oskrnjane su pustin autiman, rast grada i' polako guta i uništava.

Danas judi naravski ne moredu brez tehnike, pa vidimo puste klimatizere o' lamarina kako šuščaju na starin kamenin mirinan, na kroviman antene, sateli'ski pjati, žice, kabeli. Bahate neonske reklame ka fići stršidu do pola kalete nad vratiman di se nekad stavjala grančica o' masline (oli bor oli loza oli bandirica o krpe) za pokazat judima da je stađun o' dobrega vina, i to baš ovod u ovu konobu.

Ali jema nade, povist je pokazala kako je kaleta žilava, izdržljiva, ne da se ona.

Ne smi se zaudobit da su kalete nastale u vrime kad po kućan ni bilo ni letrike ni vode!

Brez veliki' rušenja priživile su uvođenje svi novi' tehnologij. Prvo su isprepletene paukovin mrižaman, žicaman i kabeliman od struje, dovelo se letriku do svake kamare. Proveden je kroza kalete (a priko Dioklecijanovega vodovoda) vodovod do svake kužine, konduta. Pusti tubi o' kanalizacije odvodidu šporkicu vanka grada, u more.

Nisu ni kalete više nazadne. Danas su pod zemju ukopani energečki kabeli, uvedeni su telefoni, optički kabeli, zunzidu televižjuni, kuridu videoteke.

Većina judi, najskoli mladi, odovod surfaju internetiman, kalete se spojile na svi'sku globalnu mrižu. Lipo se jubidu lokalizam i globalizam.

Često čovik nevidi ono šta mu je svaki dan isprid nosa. Zato nan turisti, furešti moredu bit jedan pokazatej. Nakon šta prošetaju Palačon i Rivon, vrtidu se ushićeni kroz naše stare kalete i do iznemoglosti i' slikaju, stivajedu i' u konzervu uspomena. Ajde, recite pošteno, ka'ste

za'nji put vidili turiste da šetaju recimo Kmanon oli Sućidron, Pujan-kaman?

Moramo pripoznat vridnosti i posebnosti naši stari jezgri. Triba i' čuvat ka spomenike kulture i života. U njima je zapisana povist mista i povist građenja.

Vrime ja da se staroj, poštenoj kaleti učini jedan ka sistematski pregled. Vajalo bi da jon konzilij razni' strukovnjaci (zaštitari, urbanisti, arhitekti, građevinari, sociolozi) učini jednu vižitu, malo je prigleda, snimi na rengen. Uspostavit jon stručnu dijagnozu, triba li ojačat konstrukciju, inkartat zide, piturat muligine, popraviti krove i luminare, prominit ponistre i škure, učvrstit fumare. Ne dozvolit destrukciju i uništavanje, vengo održavat postojeće, popraviti ono šta se mora, obnovit, ojačat, imendat rupe. Samo neka jon srce i daje bati, jerbo kaleta jema srce.

Sve su spli'ske kalete unutar stare gra'ske jezgre oli Veloga varoša i Lučca, pa su tako i one zaštićene ka vridne urbanističke i povijesna cjeline. Naravski, ne smi se kalete pritvorit u muzej, vengo pustit da žive ka i dosad.

Ovu 71 spli'sku' kaletu šta je ostala živa triba zaštititi i čuvat, to je naša prava poveznica sa Mediteranon! Ne smi se dopustit da kaleta nestane, triba je oslobodit auti i vratit čoviku pješaku.

Pogotovo zato šta ta mala kaleta jema višje šansi za preživiti vengo obična ulica.

KALETA SUTRA

Suvremenin, sutrašnjnin ulican priti smrt, a ubijadu i' tonobili i moderan život, urbanisti i arhitekti.

Tonobili već svojon prirodon ubijadu smisao odanja, a brzinson kretanja opasni su i za one koji i' i ne duperaju. Zahtjevadu veliki prostor za prometnice, puste kolne trake, zaštitne koridore, zauzimađu teren i kad vozidu i kad ne vozidu. A di je tek smrad benzine, izgaranje au-spuha, buka.

Urbanisti planiraju budućnost bez ulica. Smišljaju velike specijalizirane blokove objekata, a između njih brze prometnice, sve je podređeno brzini, tehnicizmu i zakonima profita.

Juske aglomeracije (gradove?) diluju prema funkcijama jerbo je to praktičnije: ovi kvartovi su poslovni, ovi diluju za stanovanje (šta 'oće reć samo spavanje), onod je shopping-centar, onod škole i fakulteti, a kulturu ćemo metnuti sve u jednu veliku kuću. Posebice vertikalni zoning, dizanje u visine oduzima smisla ulici, tira čovika da jema perspektivu tice.

Suvremeni čovik sutra će iz stana ulaziti direktno u lift, iz njega u garažu pa u auto, onda jopet u lift pa u kancelariju ili tvornicu, posli toko uri pridvečer naza' istin puten. Ako trebaš ić šta kupiti, onda greš u šoping, opet auton na veliki parking ispred velikog marketa na križanju prometnic.

Kad si u svome stanu, to ka apartmanu, onda se odmaraj i gledaj televizijsku, zamini juski direktni kontakt surogatona sa ekrana, postani voajer tuđega života.

Vikendon brzo vanka iz takega grada, u prirodu, jerbo držimo mi do ekologije i zdravoga života!

Ulica postaje suvišna, nije misto za druženje, za šetanje i sanjarenje, čovik pješak sumnjiva je osoba. Pješak bez tonobila u velikom gradu je nemoćan, izgubljen.

MI SUTRA

Moremo li šta naučiti iz života i iskustva prošli' vremena? Jesu li nan strani časopisi i internet-stranice jedini putokazi?

Neosporno je u zbijenim jezgrama naših malih i velikih mesta na otocima i u priobalju Dalmacije postojao sklad.

- Sklad između načina života pojedinaca i sredine (rodovski način skupnoga života u većini familijama).

- Sklad elemenata prirodne uvjeta klime (veliki broj sunčanih dana, jaki vetrovi, malo kiše, rad vanka, na otvorenom - težak u poju, ribar na moru - okupljanje na otvorenom barenko dese' miseci godišnje - u

dvorima ili na pjacetama, oko funtani) i terena (škrti tereni sa puno stina i škrapa, a malo plodne zemje, strmi tereni i blizina mora).

- Sklad između dostupni materijali za gradnju (sve prirodni materijali - kamen, japo, drvo) i tehnike obrade tih materijala i načina gradnje (rasponi prostora prema mogućim drvenim gredama, način obrade kamena i vezovi kamena, nosivost kamenih greda i rasponi nadvoja vrat i ponistar).

- Vizualni sklad svih tipiziranih arhitektonskih oblika (kalete i kuće od istog materijala-kamena, uske kale, kuće na jedna oli na dva poda sa luminarima i abainima, jednostrešni i dvostrešni kosi krovi pokriveni crjenom kupon konalicon, ponistre sa zelenim škurama-griljama, dvori sa tiramoliman i opranon bjankarijon, vanjske skale i balature sa diraniman i murtilicon, fumari sa makakima...) koji ovakvi sklop pretvara u najlipju živu sliku.

- nakraju, sklad materijalne građevne strukture sa stvarnim životom punim siromaštva ali i pozitivnoga šušura, pobožnosti i temperamenta, čakul i ruganja, karanja i klapske pisme na pjacetama i u konobama...

Jesmo li danas pronašli ti sklad u našim novim gradovima, internacionaliziranim načinima življenja pojedinca-famije-grad-države, suvremenim načinima građenja i urbaniziranja?

Zadatak strukovnjaka za naše sutra je jednostavan, ali i izvanredno kompliciran u isto vrijeme: opet nač sklad u novim uvjetima života i sa novim tehničkim mogućnostima.

Pravi globalizam ne negira tradicionalizam, on se sastoji od mnoštva lokalizama i od svakog vridnuje, uzima i primjenjuje samo ono šta vridi i šta je prošlo test vremena.

Ka šta svaki tonobil jema retrovizor kako bi moga vozit, tako i mi moramo jemat dobar pogled unazad da bismo znali kako ić naprid.

*Cvića samo u pitare,
tiramoli vežu skale,
a murtila i lancuni
lipo rese moju kalu.*

Toma Bebić

KALETA

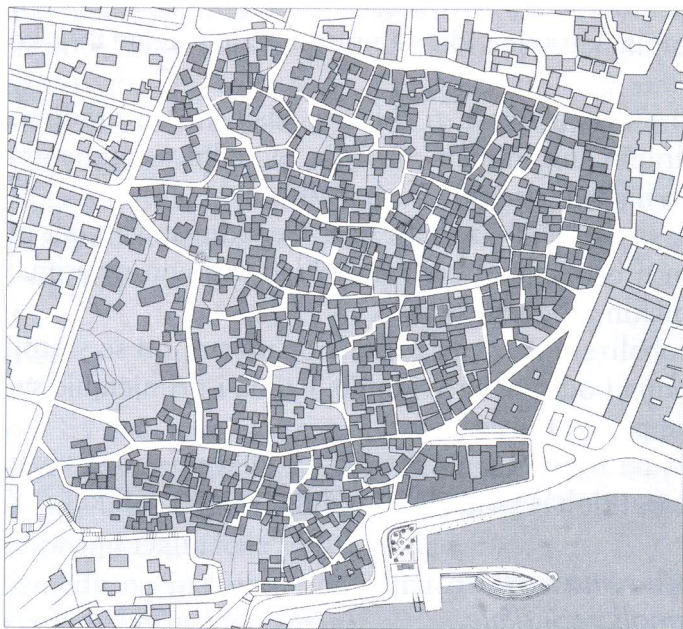
Summary

This text presents the analysis of the visible and the invisible aspects of the *kaleta* as one of the essential urban-architectural spatial phenomenon of popular building typology from the Mediterranean climate and thus from the Dalmatia and the town Split. Special emphasis is on its spatial-environmental and time-historical value.

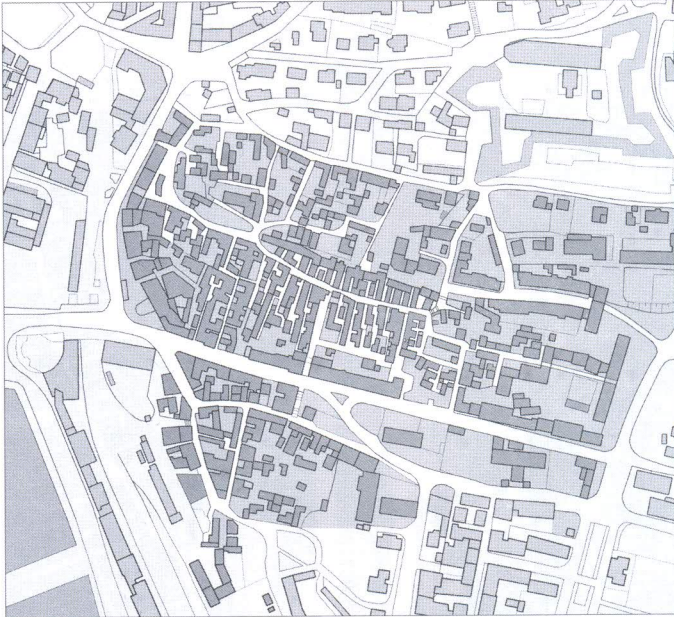
Motive for writing this archive and for documenting the ways that were used for building in Dalmatia is not situated in the nostalgia and the folklore. The purpose is to cognize, through this identification, how to build today inside the areas that have their own specifics and their own validities. How to reconcile the local with the global, the traditional with the internationalized new technologies.

This text has been written in the split's dialect for, at least, two reasons:

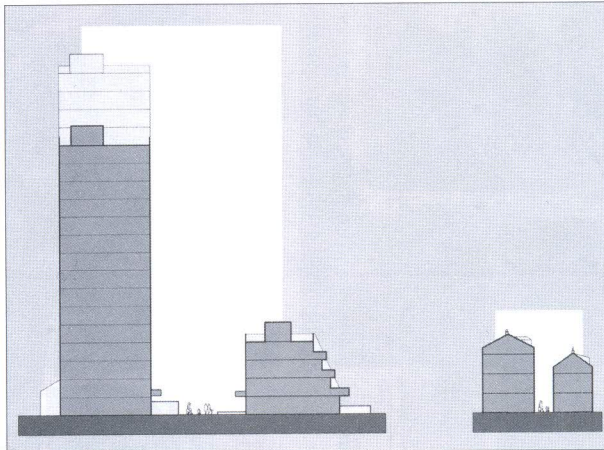
- That was, and mainly still is, the living language inside the contemplated area.
- The speech itself is a part of the cultural inheritance of some specific place. Moreover the word itself – *kaleta* – is the unpredictable one, as the real meaning of the word is not either the street nor the communication, nor the driving-pedestrian relation.



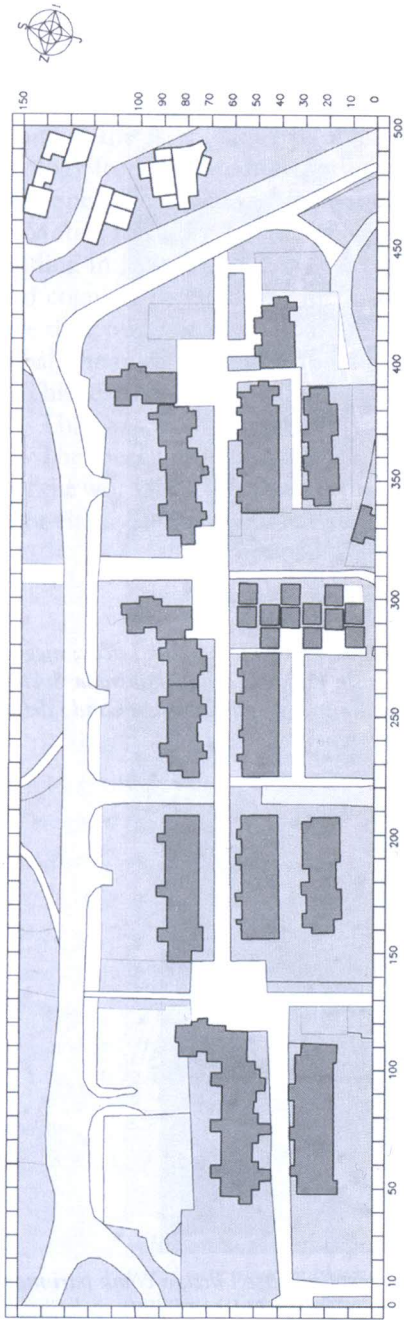
Veli varoš - Na istočnin, kamenin kosaman Marjana izresta je Veli varoš - tri njegove glavne kale (sridnja, Križeva, i bočne, Plinarska i Senjska) tri su paralelne nizbrdice koje vodidu put Grada, a vežedu na sebe sitni vez kaletic kojiman kola život.



Lučac - Na zapadnin padinaman Gripa, na tupinaston terenu, savija je svoj luk Lučac: njegove (jo)pet tri glavne paralelne kale (sridnja Radunica, povišje Rokova, a doli kontrada Svetega Petra Starog - prije probijanja Trtaljine (Prvboraca, Zvonimirova) spuštadu se u Grad i držidu uza se puste kaletice, kuće, dvore, vrtle...



Prostor takozvane 'kalete' pješačke ulice Splita 3 (livo) rasplinjuje se i biži, a čovik pari manji nego šta je. Odnosi volumena punega i praznega prostora pučke kalete (desno) u kojima je mira - čovik.



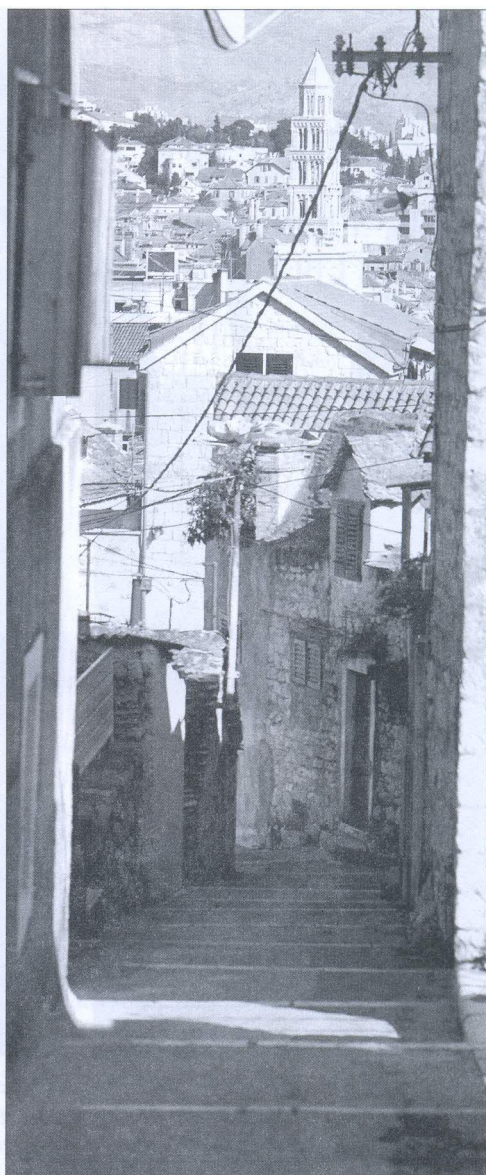
Četaldićeva - stambena ulica Splita 3, duža je od Križeve i Radnice skupa, ali se kroz nju najčešće komunicira popreko, iz ulaza (portuna) do auta na parkiralište, a ne podužno, uredno je oblikovana, sa pripadajućim palmama



Radnica - planski građena kaleta, sa 'češljem' poprečnih kaletica i 'domino' kućama, paralelna sa decumanuson teče put vrata o' Grada, a jopet ka riblja kost drži Lučac na okup

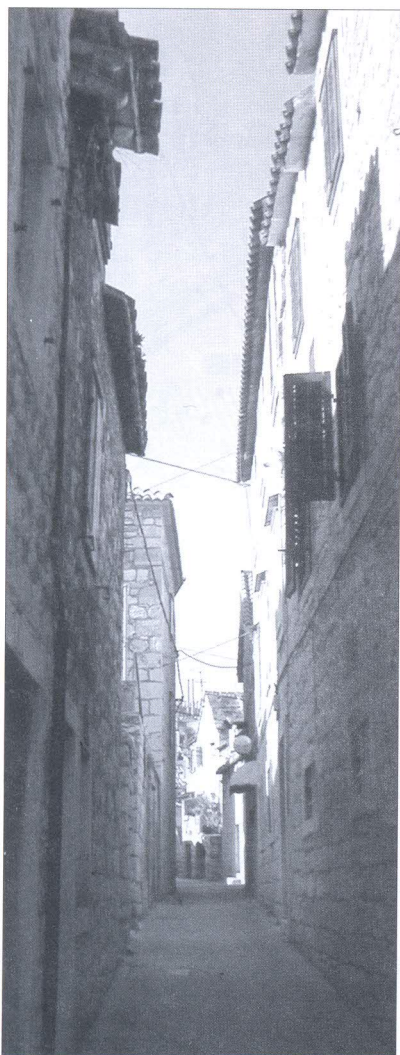


Križeva - opivana split'ska kaleta, velovaroška di-onica velike pješačke transverzale šta od Marjana priko grada vodi na Gripe



*Senjska - kaleta koja 'zna' di vodi, jema lo-
giku smjera i spaja marjansku Vidilicu sa
Šperunon i Rivon, kampanel ti je prostorni
orijentir pa ne moreš falit, ka potok krivuda
nizbrdo i žubori svojon skalinadon (jema 97
koja skala, ne tribate ić brojit)*

*Palmina - jedna od velovaroški' kaletic koje
plan grad činidu da je ka kora o' bora, uliza u
Senjsku, a kampanel svetega Duje kontrolira je
li sve kako triba*



*Mrčelina - I greš tako polako kroza ti-
snu kaletu, a ozgar te prati modra nit
neba puna sunca, repci i kosiri*



*Jerina – mo'š po suncu, a moreš i po ladu, racvita-
na bogumila i hibiskus lipo rese prilaz najmanjoj
katedrali na svitu - Svetomen Mikuli, gori prama
Stagnji*